

Dorota Pruss-Pławska
Bydgoszcz

RAZ, DWA... – CZY SYMBOLIKA CYFR MOŻE UŁATWIAĆ TŁUMACZENIE?

Zarys treści: Autorka przeprowadza analizę frazeologizmów zawierających cyfry w języku polskim i niemieckim. W pierwszej części artykułu przedstawiono krótko metodę badania i zarysowano główny kierunek analizy, którym jest porównanie obu języków pod kątem występujących w nich frazeologizmów zawierających cyfry jako symbole. Celem artykułu jest konfrontacja i porównanie symboliki cyfr w obu językach.

Słowa kluczowe: tłumaczenie, cyfry, symbolika cyfr, frazeologimy

Używając wyrażenia *do trzech razy sztuka*, przesądnie odpukując w drewno *trzynastego*, spluwając przez ramię *trzy razy*, często nie jesteśmy świadomi faktu, jak wielką rolę odgrywają w naszym życiu liczby. Często nie umiemy przy tym podać powodów naszego zachowania, odwołując się do wierzeń ludowych. W wymienionych przypadkach mamy do czynienia z cyframi, które niezależnie od swojego znaczenia jako liczby, stały się symbolami. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na problematykę związaną z symboliką cyfr jeden i dwa występującą w związkach frazeologicznych języka polskiego i niemieckiego oraz na jej znaczenie dla procesu translacji.

Fenomen sekundarnego użycia znaków językowych nie wynika jednoznacznie ze struktury języka. W odniesieniu do zjawisk typu metafora, symbol konieczne jest uwzględnienie także zjawisk pozajęzykowych. Powstają przy tym nowe problemy, jak chociażby kwestia uniwersalności lub uwarunkowań kulturowych leżących u podstaw tego typu zjawisk. W czasie, gdy w odniesieniu do metafor możemy mówić o ich uniwersalności, symbole są znakami należącymi do systemu semiotycznego konstytuującego kulturę (por. Dobrowol'skij, Piirainen 1997: 11). Każdy z nas żyje w obszarze pewnej kultury, niezależnie

od tego, czy jesteśmy świadomi tego faktu, czy też nie. Kultura stanowi przy tym pewien system znakowy, jest tym, co jest zrobione, tym, co umowne, jedną z jej podstawowych cech jest zdolność do kumulowania doświadczeń ludzkich (por. Łotman, Uspieński 1977: 148). W odniesieniu do symboli zależność między znakiem a doświadczeniem wydaje się płynna, w systemie symboli mamy bowiem niejednokrotnie do czynienia ze stworzeniami, które nie istnieją (smoki¹), lub przypisuje się tym stworzeniom, znakom cechy, które nie mają odniesienia do rzeczywistości (13 jako liczba przynosząca pecha). Ludzie doświadczają świat jako semiotyczną rzeczywistość, nie odróżniając często prawdziwych wydarzeń od bytów semiotycznych (por. Dobrovolskij, Piirainen 1997:13, Lakoff, Johnson 1980: 185–194, 223–225). Związek języka z kulturą jest dwustronny; z jednej strony język jako środek komunikacji międzyludzkiej jest przejawem kultury, z drugiej strony ma on jednak także wpływ na kulturę, będąc środkiem wymiany informacji. Kultura okazuje się pamięcią, „zapisem w pamięci minionych przeżyć społeczeństwa” (Łotman, Uspieński 1977: 151). Przyjęcie jakiegoś elementu w system znaków kultury oznacza stanie się przez niego elementem tekstu pamięci, tekstu kultury, które „ma wszelkie cechy przekładu z jednego języka na inny, w tym zaś wypadku – na język kultury” (Łotman, Uspieński 1977: 151). Z symboliczną interpretacją zdarzeń, doświadczeń i rzeczy w otoczeniu człowieka spotkać się można we wszystkich kulturach i czasach. Jednak te symbole są niejednokrotnie różne w różnych kulturach – smok w kulturze europejskiej symbolizuje paskudne stworzenie plujące ogniem i siejące spustoszenie, w Chinach smoki są określane przodkami cesarza, symbolizują stworzenia uzdrawiające, przynoszące deszcz (Shao Lili 1995: 14–15).

Symbol jest więc elementem wszeobecnym w życiu człowieka, jednak jego zdefiniowanie sprawiało i sprawia do dzisiaj problemy. Termin „symbolu” jest używany w lingwistyce, semiotyce i wielu innych dziedzinach nauki, jak antropologia, socjologia, teologia, filozofia, poetyka i m.in. estetyka. Ta różnorodność dziedzin, stosowanych w nich metod badawczych i stawianych przez nie celów spowodowała, że mamy do czynienia z różnymi konkurencyjnymi definicjami, które podkreślają niejednokrotnie różne cechy symbolu. Tak więc każdy autor definiuje symbol w sposób, który odpowiada jego celom (por. Schlesinger 1912: 48). Na problemy, których następcą zdefiniowanie symbolu osobom pracującym przy *Dictionnaire de Philosophie* Lalanda (1926), wskazuje Eco (1985: 193–195): W pierwszej definicji znajdujemy stwierdzenie, że symbol na podstawie analogii reprezentuje coś innego, np. berło jest symbolem

¹ Więcej nt. zwierząt we frazeologizmach jako symboli i związanej z nimi problemami translacyjnymi w Pławski 2005¹.

króla. Jednak wadą tej definicji jest brak określenia, na czym miałyby polegać ta analogia (w tym przypadku chodzi bowiem o przypadek metonimii). W związku z tym zaproponowano drugą definicję, wg której symbole tworzą system wyrażań, z których każdy reprezentuje element systemu. Tego typu definicja okazuje się jednak dotyczyć także kodu morsa. Definicja zostaje więc uzupełniona o stwierdzenie, że mamy do czynienia z systemem metafor. W dalszym ciągu pracy dochodzi do sporu na temat podstaw symbolu, przy czym współpracownicy prezentują różne poglądy, odwołując się do analogii, konwencji, wewnętrznej siły przedstawiającej. Wynikiem rozważań okazuje się stwierdzenie, że symbolem może być wszystko i nic. Na podstawie różnic terminologicznych i kłopotów ze zdefiniowaniem symbolu można jedynie powiedzieć, że trudno określić, co jest podstawą tego terminu, można jedynie stwierdzić, co jest rozumiane w ramach danej koncepcji jako symbol (por. Dobrowol'skij, Piirainen 1997: 25–27).

Celem niniejszego artykułu nie jest jednak wyczerpujące przedstawienie problemów związanych z definicją symbolu dokonane już w literaturze przedmiotu (por. Schlesinger 1912). W związku z tym pragnę dla celów niniejszej rozprawki przyjąć następującą definicję, dość szeroko ujmującą problem:

- (i) Symbole posiadają pewne znaczenie symboliczne. „The symbolic meaning is indirect because it signifies primarily a connotative and only in the second place a denotative meaning” (Nöth 1990: 118).
- (ii) Symbole są wyrażeniami, nazwami lub też obrazami, znanymi z życia codziennego, które jednak oprócz swego znaczenia konwencjonalnego mają także szczególne znaczenie (znaczenia) poboczne.
- (iii) Symbole zawierają coś niewidzialnego, nieokreślonego, coś, czego nie można określić na pierwszy rzut oka, mają więc także pewien aspekt nieświadomy, którego nie da się nigdy do końca zdefiniować (por. Jung 1968: 20–22).
- (iv) Symbole są uwarunkowane przez daną kulturę, stanowią (dość) stabilne jednostki dziedzictwa kulturowego.
- (v) Symbole są znakiem arbitralnym, związek między symbolem a jego znaczeniem jest konwencjonalny (por. Keller 1995: 177–178).
- (vi) Symbole w przeciwieństwie do metafor są niezależne od kontekstu semiotycznego (por. Dobrowol'skij, Piirainen 1997: 35).

Symbole tego typu – w odróżnieniu od np. symboli marzeń sennych – są związane z folklorem, mitami, przypowieściami, powiedzeniami i przysłowiami ludowymi (por. Freud 1914: 260). Niektóre symbole wykazują nawet biblijne korzenie.

Symbole jako jednostki o odniesieniu kulturowym mogą się okazać pomocne dla tłumacza, lub też – w przypadku kultur różniących się od siebie – stanowić spory problem translatorski.

Tłumacz ma [bowiem] do czynienia nie tylko z jednostkową werbalizacją zamysłu autorskiego, lecz także – a może przede wszystkim – z rozległym obszarem odniesień kulturowych i ekstralingwistycznych informacji, uogólnionych przeświadczeń i wyobrażeń zbiorowych, zwykle skonwencjonalizowanych i ustrukturyzowanych... Tłumacz w znaczeniu semiotycznym obcuje z tekstem kultury, który wymaga rozkodowania i zakodowania go w systemie znaków i znaczeń innej kultury... (Kępiński 2003: 13).

Symbole mogą podlegać tzw. „nieprzekładalności bezwzględnej”. Bałuk-Ulewicz rozumie pod tym określeniem „to, czego nie da się przekazać w przekładzie na język obcy z powodu odniesień emocjonalno-doświadczeniowych u odbiorcy obcojęzycznego i obcokulturowego” (Bałuk-Ulewiczowa 2003: 35). Zwłaszcza w odniesieniu do kultur odległych od siebie w sensie geograficznym i historycznym istnieje duże niebezpieczeństwo zaistnienia tego rodzaju nieprzekładalności – np. niebieski jest w kulturze środkowo-europejskiej uważany za symbol wierności, natomiast dla ludów wschodnioazjatyckich ten kolor symbolizuje niedojrzałość (por. Dobrowol'skij, Piirainen 1997: 273–275). W przypadku kultur czerpiących z podobnych korzeni tego typu różnice wydają się mieć o wiele mniejsze znaczenie, występują one także nawet w ramach jednej wspólnoty językowej – sowa jest uważana w kulturze europejskiej za symbol mądrości, w wierzeniach ludowych jest jednak stworzeniem symbolizującym śmierć (por. Kopaliński 1987: 1089–1090). Tym bardziej skomplikowana wydaje się sytuacja, w której symbole występują we frazeologizmach. Związki frazeologiczne stanowią same w sobie problem translacyjny ze względu na wielość informacji, które ze sobą niosą (znaczenie denotacyjne, ale także konotacyjne, są one często nośnikami stereotypów – *niemiecki porządek*), niekiedy jest możliwe kreatywne ich użycie (wymiana pewnego elementu, dopuszczenie jako jednej z interpretacji znaczenia dosłownego), wykazują one niejednokrotnie polisemię – tego typu zastosowanie frazeologizmów ze względu na wielość komunikowanych treści utrudnia przekład, jeżeli nie podlega w ogóle „nieprzekładalności bezwzględnej”. Związki frazeologiczne zawierające dodatkowo symbole podnoszą trudność związaną z oddaniem wielości ich znaczeń w języku obcym. Oczywiście tłumacz ma do swej dyspozycji różnego rodzaju strategie translacyjne (por. Romanowska 2004: 83–86):

1) Tłumaczenie równoległe – w obu językach występują frazeologizmy o daleko posuniętej analogii, pod względem formy i treści.

2) Zastąpienie elementu języka źródłowego elementem języka docelowego, z zachowaniem takiego samego znaczenia.

3) Zachowanie elementu języka źródłowego, czyli przeniesienie obcego elementu do języka docelowego.

4) Rezygnacja z frazeologizmu.

Niekiedy wszystkie te strategie są stosowane przez jednego tłumacza, okazuje się jednak, że poszczególni tłumacze wykazują niejednokrotnie skłonność do stosowania tych, a nie innych strategii.

Celem niniejszego artykułu jest zestawienie frazeologizmów zawierających cyfry jeden i dwa w języku polskim i niemieckim, zwrócenie uwagi na podobieństwa i różnice, bazujące często na symbolice tych cyfr, a mogące być pomocą lub przeszkodą w przekładzie. Uwzględnione zostały przy tym zarówno cyfry o znaczeniu symbolicznym, jak i dosłownym².

W obu językach występują frazeologizmy z liczbami JEDEN/PIERWSZY-DWA/DRUG(I)/PODWÓJN(Y)&EINS/ERST(ER)-ZWEI/ZWEIT(ER)/DOPPELT bez znaczenia symbolicznego:

Język niemiecki ³	Znaczenie	Język polski
<i>Eins, zwei, drei</i>	natychmiast	<i>raz, dwa</i>
<i>Eins zu null für jemanden</i>	uznać czyjąś przewagę w jakimś punkcie	–
–	wielokrotnie	<i>raz i drugi</i>
<i>Stehen wie eine Eins</i>	stać prosto i pewnie	–

W tej grupie mamy do czynienia z liczbami, które nie są motywowane symboliką, lecz innymi czynnikami – szybkością ich wymawiania, graficzną formą liczby.

JEDEN/PIERWSZY(Y) jest w kulturze liczbą oznaczającą jedność, całość, doskonałość. Wśród liczb nieparzystych jest symbolem niepodzielnej całości. W religiach monoteistycznych JEDEN zyskuje dodatkowe znaczenie symboliczne, staje się bowiem symbolem boskości. W przekazie ludowym liczba JEDEN jest

² W odniesieniu do języka niemieckiego bazuję na tomie jedenastym Dudena (Drosdowski, Scholze-Stubenrecht 1992) i pracach Dobrovól'skiego (Dobrovól'skij 1994; Dobrovól'skij, Piirainen 1997), w odniesieniu do języka polskiego na *Słowniku języka polskiego* (PWN 2004).

³ W odniesieniu do języka niemieckiego trudno niejednokrotnie oddzielić liczebnik *eins* od form homonimicznych rodzajnika nieokreślonego, ze względu na powyższe niniejszy artykuł stanowi jedynie próbę zarysowania problemu symboliki cyfr w języku polskim i niemieckim na wybranych przykładach, a nie jest studium wyczerpującym ten temat.

kojarzona z czymś szczególnie dobrym⁴, co znajduje odzwierciedlenie w związkach frazeologicznych:

Język niemiecki	Znaczenie	Język polski
<i>Nummer eins</i>	być najważniejszym, najbardziej znaczącym	<i>być numerem jeden</i>
<i>Die erste Geige spielen</i>	nadawać ton, mieć wiodącą rolę	<i>grać pierwsze skrzypce</i>
<i>Aus erster Hand</i>	1. z najlepszego źródła, 2. od pierwszego właściciela	<i>z pierwszej ręki</i>
<i>Erste/allererste Sahne (sein)</i>	być znakomitym, wytrawnym	–
<i>Die Letzten werden die Ersten sein</i>	kto poczeka, osiągnie sukces	<i>ostatni będą pierwszymi</i>
<i>In erster Linie</i>	najpierw	<i>w pierwszym rzędzie</i>
<i>Der erste Mann an der Spitze sein</i>	przewodzić	–
<i>Erster Ordnung</i>	być bardzo szczególnego rodzaju (raczej negatywnie)	–
<i>Erste Wahl</i>	najlepszy element danej grupy	<i>pierwszego sortu</i>

Istnieje jednak także inna grupa związków frazeologicznych, w których symbolika liczby JEDEN odbiega od jej kulturowego znaczenia symbolicznego. Odwołując się do sentencji łacińskiej *Unus vir, nullus vir* oraz w związku z naturalnym systemem cyfr, można stwierdzić, że JEDEN przedstawia w tym kontekście najmniejszą ilość – jeden jako (prawie) nic (por. Kopaliński 1987: 428).

Język niemiecki	Znaczenie	Język polski
<i>Alles auf eine Karte setzen</i>	zdecydować się na ryzykowne a rozstrzygające posunięcie	<i>postawić, rzucić coś (wszystko) na jedną kartę</i>
–	śluchać nieuważnie	<i>śluchać jednym uchem</i>
–	śpieszyć się dokądś, wpaść dokądś na zbyt krótko	<i>być gdzieś jedną nogą</i>
<i>Mit einem B. im Grab[e] stehen</i>	być bliskim śmierci	<i>być jedną nogą w grobie, na tamtym świecie</i>
–	pójść gdzieś, załatwić coś bardzo prędko	<i>pobiec, skoczyć na jednej nodze</i>

W odniesieniu do cyfry DWA możemy mówić przede wszystkim o liczbie symbolizującej przeciwieństwa, brak jedności:

Język niemiecki	Znaczenie	Język polski
<i>Das sind zwei verschiedene Stiefel</i>	to są dwie nieporównywalne rzeczy	–
<i>Mit doppelter Zunge reden</i>	zachowywać się w sposób fałszywy, obłudny	<i>dwulicowy człowiek</i>

⁴ W odniesieniu do symboliki cyfr w języku niemieckim bazuję na Dobrowol'skij, Piirainen 1997.

W innych frazeologizmach cyfra DWA symbolizuje – w przeciwieństwie do JEDEN – coś mniej ważnego. W odniesieniu do tej grupy wyrażen mamy do czynienia z analogicznymi konstrukcjami z cyfrą JEDEN, oznaczającymi jednak coś lepszego.

Język niemiecki	Znaczenie	Język polski
<i>Zweite Wahl</i>	gorszy gatunek	<i>drugi sort</i>
<i>In zweiter Linie</i>	coś mniej ważnego	<i>w drugim rzędzie</i>
<i>Aus der zweiten Hand</i>	coś używanego, gorszego	<i>z drugiej ręki</i>

Liczba DWA może też oznaczać dużo, w tym znaczeniu jest ona także zestawiana z cyfrą JEDEN w znaczeniu „przekraczająca JEDEN, więcej niż JEDEN” (por. Dobrowol’skij, Piirainen 1997: 310).

Język niemiecki	Znaczenie	Język polski
<i>Sich etwas nicht zweimal sagen lassen</i>	usłuchać polecenia bez zwłoki, z chęcią	<i>nie trzeba dwa razy powtarzać</i>
<i>Doppelt und dreifach</i>	więcej niż potrzeba	–
<i>Jede Mark zweimal umdrehen</i>	być bardzo oszczędnym, skąpym	

DWA może także oznaczać „mało” w języku polskim i niemieckim:

Język niemiecki	Znaczenie	Język polski
–	bardzo blisko	<i>dwa kroki (stąd), na dwa kroki, o dwa kroki</i>
<i>Etwas lässt sich mit zwei Worten sagen</i>	powiedzieć coś krótko, wtrącić krótką uwagę	<i>powiedzieć, wtrącić itp. dwa słowa</i>
–	wyjaśnić, omówić coś krótko, zwięźle, bez zbędnych słów	<i>wyjaśnić, omówić coś itp. w dwóch słowach</i>

Podsumowując, można stwierdzić, że liczby JEDEN i DWA mają takie same kulturowe znaczenie symboliczne zarówno w języku polskim, jak i niemieckim. Znaczenia te odbiegają jednak w pewnym stopniu od znaczeń symbolicznych występujących w związkach frazeologicznych. Są one wprawdzie różnie realizowane w obu językach, choć mam nadzieję, że niniejsze studium wykazało liczne podobieństwa w obu badanych językach pod względem treści i symboliki występującej we frazeologizmach. Wzajemne wpływy i czerpanie ze wspólnych zasobów kulturowych znajduje więc w znacznym stopniu odzwierciedlenie w związkach frazeologicznych. Nie znaczy to oczywiście, że forma i sposób realizacji wspomnianych treści muszą być identyczne, jednak symbolika cyfr w językach polskim i niemieckim wydaje się w znacznym stopniu prawdziwym przyjacielem tłumacza i ułatwiać przekład.

Literatura

- Cheon, M.-A. 1998, *Zur Konzeption eines phraseologischen Wörterbuchs für den Fremdsprachler*, Tübingen.
- Bałuk-Ulewiczowa, T. 2003, *Stereotyp a nieprzekładalność bezwzględna*, [w:] *Między oryginałem a przekładem. Stereotyp a przekład*, red. U. Kropiwiec, M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, Kraków, s. 35–44.
- Dobrovolskij, D. O. 1994, *Die Theorie der sprachlichen Weltansicht Wilhelm von Humboldts im Spiegel der deutschen Idiomatik*, [w:] *Sprachbilder zwischen Theorie und Praxis*, red. Ch. Chłosta, P. Grzybek, E. Piirainen, Bochum, s. 61–88.
- Dobrovolskij, D. O., Piirainen, E. 1997, *Symbole in Sprache und Kultur: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*, *Studien zur Phraseologie und Parömiologie* 8, Bochum.
- Drosdowski, G., Scholze-Stuberecht, W. (red.) 1992, *Duden 11 – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Mannheim.
- Eco, U. 1985, *Semiotik und Philosophie der Sprache*, übersetzt von Christiane Trabant-Rommel u. Jürgen Trabant, München.
- Freud, S. 1914, *Die Traumdeutung*, Lipsk–Wiedeń.
- Keller, R. 1995, *Zeichentheorie. Zu einer Theorie semiotische Wissens*, Tübingen&Basel.
- Kępiński, A. 2003, *O przekładzie znaków i znaczeń nacechowanych kulturowo*, [w:] *Między oryginałem a przekładem. Stereotyp a przekład*, red. U. Kropiwiec, M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, Kraków, s. 13–21.
- Kopaliński, W. 1987, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980, *Metaphors we live by*, Chicago.
- Łotman, J., Uspieński, B. 1977, *O semiotycznym mechanizmie kultury*, [w:] *Semiotyka kultury*, red. E. Janus, M. R. Mayenowa, Warszawa, s. 147–170.
- Nöth, W. (1990): *Handbook of Semiotics*, Bloomington–Indianapolis.
- Pławski, M. 2005¹, *Czy tłumaczenia muszą być tak, jak kobiety (i mężczyźni) wierne – kilka uwag o (nie)przetłumaczalności*, [w:] *Kulturowe i językowe źródła nieprzekładalności, Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Wydział Filologiczny Wszechnicy Mazurskiej w Olecku w dniach 31 maja i 1 czerwca 2004 r.*, *Studia Językoznawcze Wszechnicy Mazurskiej*, red. K. Hejwowski, Olecko, s. 235–244.
- PWN – *Słownik języka polskiego PWN* (2004). Wersja 1.0, Wydawnictwo Naukowe PWN SA.

- Romanowska, A. 2004, *Transfer kulturowy w tłumaczeniu dramatu na przykładzie szekspirowskiego języka przysłów*, [w:] *Recepcja. Transfer. Przekład. Czytając przekłady*, red. J. Koźbiał, Warszawa, s. 81–100.
- Schlesinger, M. 1912, *Geschichte des Symbols. Ein Versuch*, Berlin.
- Shao, L. 1995, *Überblick über den kulturellen Hintergrund des Yutis in verschiedenen Nationen*, *Stilistikstudium*, 72/6, s. 14–15.

One, two.. - can the symbolism of the numbers influence the translation process?

Summary

In our life, we make use of numbers quite often. It may concern the usage that is based on symbolic meaning. Symbols are signs strongly determined by culture. Translating symbols is even more difficult when this concerns languages belonging to a common cultural area. In this article, problems connected with translating idioms containing numbers are discussed, with examples from both German and Polish. Possible differences reflected in the symbolic meaning of numbers are also analyzed.

Keywords: translation, numbers, symbolism of the numbers, idiom